

*Кумпан С. М.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов
Національної академії Національної гвардії України**Коваль А. В.,**старший викладач кафедри авіаційної англійської мови
Національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

СПОСОБИ ПОДАЧІ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВІЙСЬКОВИЙ МОВНИЙ ЕТИКЕТ У КОМУНІКАТИВНОМУ СЛОВНИКУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню одиниць на позначення військового мовного етикету в двомовному комунікативному словнику. Проблеми військового перекладу в наукових розвідках розглядалися здебільшого з позиції особливостей перекладу військових документів. Автори підручників з військового перекладу детально проаналізували військові терміни, скорочення, структуру бойових документів. Проте етикетним кліше у військовому дискурсі уваги майже не приділялося. Найпоширеніший метод перекладу кліше – це підбір аналогічних українських еквівалентів. Деякі англійські клішовані сполуки мають аналогічні українські відповідники, отже легко піддаються перекладу. Зовсім інше питання – переклад клішованих сполук, які, як правило, не мають сталого «паралельного» еквівалента мовою перекладу. Такого роду кліше найбільш характерні для певної соціальної групи і, звичайно, викликають найбільші труднощі для перекладу. У роботі було обґрунтовано теоретичні засади дослідження питання мовного етикету під кутом зору лексикографічного опису, виявлено типи одиниць мовного етикету для подачі у комунікативному словнику та запропоновано варіанти лексикографічного опису етикетних одиниць різних типів. У розвідці доведено, що способи репрезентації одиниць військового мовного етикету в двомовному комунікативному словнику залежать від їхніх типів. Специфіка лексикографічного опису таких одиниць полягає у розмежуванні формул у кожній із ситуацій. Так, для ситуації звернення – це розмежування за ступенем конкретності. Відповідно до статутів США звернення до військовослужбовців, як правило, включає їх звання та прізвище, але, якщо відомо до кого звертаються, називають тільки звання. Мовні формули повсякденного спілкування подаються у жанрі перекладного словника, а за наявності специфіки для окремих ситуацій – з поясненнями. Мовні одиниці для урочистого спілкування подаються у жанрі Вікіпедії. Переклад українською мовою дається тільки для того, щоб військовослужбовці бачили відмінності. Звернення до громадян подається у формі розмовника, але без транскрипції. Військові команди подаються як сталі сполуки, що мають чіткі українські відповідники, на зразок фразеологічного перекладного словника без пояснень та ілюстрацій.

Ключові слова: військовий мовний етикет, комунікативний словник, лексикографічний опис.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Драматичні зміни геополітичної ситуації у світі, викликані агресією росії, значно прискорили темпи інтеграції України в європейське й світове товариство, що впливає на соціально-економічні

умови розвитку суспільства та висуває усе вищі вимоги до підготовки фахівців у галузі мовної освіти. Нове соціальне замовлення сучасного українського суспільства полягає не лише в навчанні іноземної мови як засобу спілкування, а й у формуванні багатомовної особистості, яка має поєднувати в собі цінності рідної та іншомовної культур і готова до міжкультурної комунікації. Успішність міжкультурної комунікації, особливо під час війни, безпосередньо залежить від уміння швидко та ефективно використовувати формули мовного спілкування у різноманітних ситуаціях.

Постійне розширення міжнародних контактів, що відбуваються сьогодні різними мовами з метою отримання й обміну інформацією представниками різних культур, які мають різні комунікативні компетенції, зумовлює необхідність подальшого детального вивчення всіх аспектів міжкультурної комунікації, а саме мовного етикету в різних сферах. Однією з нагальних проблем сучасної лексикографії є укладання словників не тільки з урахуванням новітніх наукових досягнень, а й орієнтованих на конкретні галузі діяльності. Соціальна важливість міжкультурної комунікації у правоохоронній та військовій сферах, відсутність теоретичної бази для створення двомовних комунікативних словників цієї галузі, відповідність сучасним напрямкам наукових досліджень свідчать про актуальність аналізованої теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом мовний етикет все частіше привертає увагу лінгвістів. Дослідження українського мовного етикету та етикетних клішованих сполук проводять Богдан С.К. [1], Буяльський Б.А. [2], Плющ Н.П. [3], Проценко О.П. (присвячує науковій праці також і військовому етикету) [4], Стахів М.О. [5] та інші вчені. У зарубіжній лінгвістиці мовний етикет розглядається здебільшого з позиції соціолінгвістики й психолінгвістики. У їхніх працях обґрунтована актуальність цієї тематики, розглянуті основні поняття, запропоновані певні відповідники в різних мовах. Однак, у цілому проблема вичерпно ще не досліджена, особливо стосовно військової комунікативної сфери.

У статті була поставлена **мета** обґрунтувати способи опису одиниць на позначення військового мовного етикету в англо-українському комунікативному словнику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під мовним етикетом розуміються «національно специфічні правила мовної поведінки, які реалізуються в системі стійких формул і виразів, що рекомендуються для використання в різних ситуаціях ввічливого контакту з співбесідником, окрема під час

привітання, знайомства, звернення до співбесідника, висловлення подяки, прощання тощо» [6, с. 133]. Ситуації мовного етикету – це групи перформативних висловлювань, об'єднаних одним інтенціональним значенням в комунікативно-семантичних групах.

Комунікативний словник для правоохоронців має свою специфіку, яка полягає не тільки в тому, що головним є комунікативний принцип, а й в тому, що в ньому відображається галузевий військовий дискурс у його внутрішніх і зовнішніх зв'язках [7]. Цей факт зумовлює специфіку типології одиниць мовного етикету у військовому дискурсі. Особливості мовного етикету у військовій комунікативній сфері краще за все розглядати на матеріалі статуту, який регламентує усі відносини військових. Типи формул мовного етикету виділяються за такими ознаками: повсякденне спілкування і урочисте спілкування. У повсякденному спілкуванні виокремлюють усі типи ситуацій, притаманні загальному етикету, тобто привітання, знайомство і представлення, привертання уваги, вираження згоди і незгоди, заперечення, запитання, співчуття, прощання, вдячність, вибачення, комплімент, поздоровлення, розмова по телефону і т. ін. У межах урочистого спілкування, як окремих типів мовного етикету, виділяється присяга, текст якої відрізняється в залежності від країни, а іноді від типів військ.

Життя і діяльність військовослужбовців визначаються військовими Статутами Збройних Сил України, які поділяються на загальновійськові статuti та статuti родів військ. Вони регламентують військові відносини у Сухопутних військах, ВМС та ВПС, починаючи від базових (формул та правил ввічливості) і закінчуючи більш складними (під час виконання бойових завдань, у випадку стихійних лих тощо), ними керуються всі військові частини, штаби та установи.

Загальновійськовими статутами Збройних Сил України є Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Дисциплінарний статут Збройних Сил України, Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, Стройовий статут Збройних Сил України. Доктрина Сухопутних військ США, у свою чергу, включає Army Doctrine Publications (ADP), Field Manuals (FM), Army Techniques Publications (ATP) та Army Regulations (AR). З поширенням Вікіпедії та Інтернет-ресурсів у цілому, військові статuti стали більш доступними для цивільних. В сучасному житті якнайменш один з них може стати в нагоді не тільки для військових, а для всіх, хто хоче опанувати навички виживання в екстремальних умовах (рятувальників, мандрівників, туристів і багатьох інших). Для дослідження мовного етикету найбільший інтерес викликає стройовий статут [8], у якому детально розглядається вступ на військову службу [9] та встановлюється порядок врегулювання ситуацій громадських заворушень [10].

У Великій Британії початково існував єдиний том статутів, який у середині 19 століття був поділений на статут для ВМС та статут Сухопутних військ. Зараз існує статут для кожного роду військ, які відомі під назвою King's Regulations (під час правління королеви називаються Queen's Regulations). King's Regulations [11] представляють зведення правил та наказів для Британських сухопутних військ, військово-морських та військово-повітряних сил, якими керуються всі офіцери з приводу дисципліни та норм поведінки.

Таким чином, ситуаціями військового мовного етикету можна вважати військове привітання, військову присягу, звер-

нення, військові команди тощо. За статусно-рольовою ознакою виділяються мовні формули в межах військового дискурсу, мовні формули спілкування правоохоронців з громадянами, мовні формули спілкування з правоохоронцями.

Військова присяга – це правовий документ, згідно з яким призваний на військову службу у Збройних Силах громадянин присягає чесно нести службу і гідно виконувати свій військовий обов'язок [12]. Розглянувши детальніше військову присягу України, США та Великобританії, бачимо, що їх тексти мають як спільні, так і відмінні риси. Перш за все, вони насичені повтореннями, а саме вживанням тих, кому вони присягають на вірність, а також неодноразово наголошується готовність зберегти вірність та відданість. Військовослужбовці розглянутих країн обов'язково мають підкорятися наказам своїх командирів, що зазначено в кожній присязі. У присягах України та США спільною рисою є також клятва захищати Конституцію відповідної країни, причому у сухопутних військах і ВПС США прийнято також згадувати свій штат. Українські військовослужбовці до того ж присягають служити українському народові. Англієць, на відміну від інших, підкоряється його Величності Королю Чарльзу III, його спадкоємцям та наступникам. Присяги США та Великої Британії містять опору на релігійні вірування *Та допоможе мені Бог!*, чого немає в українській присязі.

Текст військової присязі не може бути змінним, доповненим або переробленим. Якщо казати про репрезентацію присязі у комунікативному словнику, то досить буде подати переклад кожної одиниці з метою продемонструвати відмінності. Наприклад,

Oath of Enlistment in the USA

In the Armed Forces EXCEPT the National Guard (Army or Air)

I, (NAME), do solemnly swear (or affirm) that I will support and defend the Constitution of the United States against all enemies, foreign and domestic; that I will bear true faith and allegiance to the same; and that I will obey the orders of the President of the United States and the orders of the officers appointed over me, according to regulations and the Uniform Code of Military Justice. So help me God.

Військова присяга США

У збройних силах КРІМ Національної гвардії (Сухопутні війська та Повітряні сили)

Я, (ім'я, прізвище), урочисто клянусь підтримувати й захищати Конституцію Сполучених Штатів Америки від усіх її ворогів, іноземних і внутрішніх; ставитись до неї з вірою і відданістю; підкорятися наказам Президента Сполучених Штатів і призначених вищих за рангом офіцерів у відповідності до Військового кодексу. Та допоможе мені Бог!

Перш ніж проаналізувати ситуацію звернення, розглянемо ще одну ситуацію мовного етикету – вітання. Вітання – знак мовного етикету, з якого починається будь-який вид мовного спілкування, незалежно від того, були чи не були до цього представлені один одному співрозмовники. Усі військовослужбовці зобов'язані під час зустрічі вітати один одного, суворо дотримуючись правил, викладених у статтях Статуту внутрішньої служби. Підлеглі та молодші за військовим званням вітають першими, а за умови рівного становища першим вітається той, хто вважає себе більш вихованим і ввічливим. Статутом передбачено порядок військового вітання поза строем, під час руху, без головного убору, якщо головний убір надітий, якщо у вій-

ськовослужбовця в руках, зі зброєю, без зброї [13]. Це свідчить про те, що мовному етикету у військовій сфері приділено значну увагу, а також про ритуалізацію форм військової поведінки, її стандартизованість і канонічність. У випадках участі у спільних з іноземними контингентами військових навчаннях, миротворчих та інших подібних операціях, що здійснюються на підставі міжнародних договорів України, звертання до осіб, які входять до складу військових контингентів інших держав, має відповідати статутним правилам цих держав.

У комунікативному словнику одиниці на позначення звернення у військовому колективі можна представити у вигляді таблиці, фрагмент якої подано нижче:

Формули військового етикету у ситуації звернення (прізвище подано у дужках, оскільки може опускатися, якщо відомо до кого звертаються) табл. 1.

Одним із важливих видів службово-бойової діяльності Національної гвардії України, що є військовим формуванням з правоохоронними функціями, на сьогодні залишається участь в охороні громадського порядку. Обсяг та складність такої задачі в сучасних умовах постійно зростає. Громадський порядок – урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, поважання честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі.

Ураховуючи, що військовослужбовці Національної гвардії України на службі з охорони громадського порядку постійно контактують з громадянами, є представниками органів виконавчої влади, дуже важливо, щоб вони своїми діями сприяли формуванню у населення поваги до правоохоронних органів. Свої вимоги та зауваження необхідно викладати в переконливій формі.

При зверненні до громадянина / громадянки, український правоохоронець чи правоохоронця повинні привітатися з ним / нею, приклавши руку до головного убору, назвати своє прізвище, звання та пред'явити на вимогу службове посвідчення, повідомити мету звернення. Після розмови необхідно попрощатися, а також бажано подякувати та вибачитися. Звертатися до громадян слід з повагою, лише на «Ви». Необхідно вживати такі слова, як «будь ласка», «дякую», «будьте так ласкаві». Під час розмови необхідно проявляти спокій, витримку та розсудливість.

Особливої уваги потребує реакція правоохоронців на натовп. З такою ситуацією правоохоронець може зіткнутися як під час проведення міжнародних заходів на території України, так і під час миротворчих місій. Розглянемо спосіб репрезентації таких одиниць у словнику.

У комунікативному словнику звернення до громадян подаються у формі розмовника, але без транскрипції, у двох варіантах: для міжнародних заходів на території України –

українське звернення з перекладом англійською мовою, для миротворчих місій – англійський варіант українською мовою. Наприклад,

- Прошу всіх зберігати спокій! – Everybody stay calm please!
- Не створюйте натовп! – Don't crowd!
- Поважайте один одного! – Respect each other!
- Припинить тисняву! – Stop pushing!
- Не панікуйте! – Don't panic!

Unlawful Gathering Незаконне скупчення людей

- Attention! Attention! This area must be cleared at once! – Увага! Увага! негайно звільніть територію! Подальша протиправна поведінка не дозволяється. Звільніть територію негайно, інакше будуть застосовні відповідні сили.
- Further unlawful behavior will not be tolerated. Clear this area at once or the necessary force to do so will be used.

Затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, має відбуватися із обов'язковим доведенням до них прав. Причому та території України та США текст такого повідомлення зовсім різний, тому є доцільним подати у комунікативному словнику звернення правоохоронців до злочинців за такими самими принципами, як і звернення до громадян: для ситуацій на території України, і для ситуацій під час миротворчих місій. Наприклад,

Перелік основних прав, які зачитуються правоохоронцями при затриманні особи за підозрою у вчиненні злочину на території України

- Ви затримані за підозрою – You are detained on suspicion of committing a crime
- Згідно з Конституцією України та чинним законодавством – According to the Constitution of Ukraine and current legislation

Перелік основних прав, які зачитуються правоохоронцями при затриманні особи за підозрою у вчиненні злочину на території США

1. You have the right to remain silent. 1. Ви маєте право зберігати мовчання.
2. Anything you say can be used against you in a court of law. 2. Все, що ви скажете, може бути використано проти вас у суді.
3. You have the right at this time to talk to a lawyer and have him present with you while you being questioned. 3. Ви маєте право попередньо порадитися з адвокатом, який може бути присутній зараз та під час подальшого допиту.

Військові команди також можна розглядати як одиниці військового мовного етикету, адже вони є стандартизованими

Таблиця 1

Звернення англійською мовою	Диференційні ознаки		Примітки	Переклад українською мовою
	хто	кому		
Private (+ last name)	старші за званням	рядовим або новобранцям		рядовий (+ прізвище)
Seaman (+ last name) (Navy)	старші за званням	матросам, матросам-рекрутам		матрос (+ прізвище)
Soldier or Sailor (Navy) (+ last name)	старші за званням	рядовим та матросам нижчого рангу або новобранцям	можливий варіант у повсякденному спілкуванні	солдат або матрос (+ прізвище)
Specialist (+last name)	усі військово-службовці	спеціалістам		спеціаліст (+ прізвище)
Corporal (+last name)	усі військово-службовці	капралам		капрал (+ прізвище)
Sergeant (+last name)	усі військово-службовці	сержантам та мастер-сержантам		сержант (+ прізвище)

формулами, прийнятими у військовій комунікативній сфері, як засіб спонукання до дій. З точки зору синтаксису військові команди являють собою імперативні речення, вони містять наказ і направлені від старшого за званням до молодшого, тобто передбачають виконання дії адресатом. Команди мають чітку прагматичну настанову. Такі сталі формули не можна вільно перекладати іншою мовою, інакше військова команда втратить свою чіткість. Військову команду слід розглядати як єдину одиницю перекладу, елементи якої не можна змінювати. Переклад команд залежить здебільшого від ситуації і місця вживання, отже логічнішим буде класифікувати і подати їх у словнику саме за цим принципом. Наведемо приклади:

Стройові команди

About turn! (бр.) *About face!* (ам.) – *Кругом!*

As you were! – *Відставити!*

Команди зі зброєю

Cease fire! – *Припинити вогонь!*

Fire! – *Вогонь!*

For inspection, Port Arms! – *Зброю до огляду!*

Відповідні репліки, які вважаються етикетними кліше, також можна зустріти в статутах. Наприклад, після отримання наказу військовослужбовець відповідає «*Слухаюсь*» – «*Yes, sir!*». Причому заперечення в цьому випадку категорично заборонено, що свідчить про високий ступінь регламентованості мовних формул військових. Під час переключу військовослужбовець має відповісти «*Here!*» – «*Тут!*». Під час радіообміну в армії США існує певний жаргонізм «*Roger.*» – «*Зрозумів*».

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формули мовного етикету у військовій комунікативній сфері мають свою типологію, у першу чергу виокремлюють типи за такими ознаками: повсякденне спілкування і урочисте спілкування. У повсякденному спілкуванні виділяються всі типи ситуацій, притаманні загальному етикету. Специфіка військового дискурсу полягає у розмежуванні формул у кожній із ситуацій. У цілому для військового етикету характерний набагато більший ступінь регламентованості мовних формул, наприклад, заборона на заперечення у разі наказу. Варіанти лексикографічного опису залежать від типу одиниць. Мовні одиниці для урочистого спілкування подаються у жанрі Вікіпедії. Переклад українською мовою дається тільки для того, щоб військовослужбовці бачили відмінності. Мовні формули повсякденного спілкування подаються у жанрі перекладного словника, а за наявності специфіки для окремих ситуацій – з поясненнями. Звернення до громадян подається у формі розмовника, але без транскрипції. Звернення до злочинців подається у двох варіантах: для міжнародних заходів на території України – українське звернення з перекладом англійською мовою, для миротворчих місій – англійський варіант українською мовою. Військові команди подаються як сталі сполуки, що мають чіткі українські відповідники, на зразок фразеологічного перекладного словника без пояснень та ілюстрацій.

Перспектива подальшого дослідження вбачається у пошуку способів подачі інформації інших етикетних сполук військової сфери або детальному аналізі етикетних кліше інших видів військ.

Література:

1. Богдан С.К. Мовний етикет українців : традиції і сучасність. К. : Рідна мова, 1998. 488 с.
2. Буяльський Б.А., Оверчук А.В. Як ми спілкуємося: Мовленнєвий етикет українського народу. Вінниця: Велес, 2001. 96 с.
3. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету. *Українська мова і сучасність*. К.: НМКВО, 1991. С. 90–98.
4. Проценко О.П. Етикет й військовий етикет як загальне й особливе. *Наук. зап. військ. ун-ту. Соціальна філософія, педагогіка, психологія*. 2001. Вип. 12. С. 43–52.
5. Стахів М.О. Український комунікативний етикет: Навчально-методичний посібник. К.: Знання, 2008. 245 с.
6. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. К.: Вища шк. Голов. вид-во, 1985. С.133.
7. Пелепейченко Л.М. Комунікативний довідник для правоохоронців до Євро (2012) : Посібник. Харків: Академія внутрішніх військ МВС України, 2011. С. 40–58.
8. FM 3-21.5 Drill and Ceremonies. Washington DC : Headquarters Department of the Army, 2003. URL: <https://v.gd/DpucWz>
9. Army Regulation 601-120. Active and Reserve Components. Enlistment Program. Washington DC : Headquarters Department of the Army, 2011. 148 p.
10. FM 3-19.15 Civil Disturbance Operations. Washington DC : Headquarters Department of the Army, 2005. URL: <https://irp.fas.org/doddir/army/fm3-19-15.pdf>
11. The King's Regulations and Orders for the Army. URL: <https://cutt.ly/X016jRG>
12. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-34461>
13. Про Стройовий статут Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text>

Kumpan S., Koval. A. Ways of presenting units of military language etiquette in the communicative dictionary

Summary. The article highlights the problems of presenting units of military etiquette in the bilingual communicative dictionary. The processes of Ukraine's integration into the European and world society, influenced by Russia's aggression, new social and economic conditions for the development of society put forward higher requirements for the training of specialists in the field of English language for Specific Purpose. The efficiency of intercultural communication directly depends on the ability to use formulas of language communication in various situations. As for military translation in scientific literature it was mainly considered in the aspect of translation of military documents and correspondence. The authors of military translation textbooks presented a detailed analysis of military terms, abbreviations and the structure of military documents and orders. Nevertheless, insufficient attention was paid to etiquette clichés in the military discourse. The most common method of translation clichés is the selection of similar Ukrainian equivalents. Some English clichés have complete Ukrainian equivalents and pose no difficulties for the translator. A completely different issue is the translation of clichés which, as a rule, do not have an exact "parallel" equivalent in the target language. This scientific paper substantiates the theoretical foundations of the study of the lexicographic description of military language etiquette, identifies the types of units of language etiquette for the presentation

in the communicative dictionary and suggests variants of lexicographic description of different types of such units. It is proven that the way of presenting military language etiquette in the bilingual communicative dictionary depends on its type. Language formulas of everyday communication can be presented in the genre of the translation dictionary with necessary explanations if needed. Language units of solemn communication are presented in the Wikipedia

genre with the translation to show the difference. Verbal addresses of law enforcement officers to citizens can be given in the form of the phrasebook but without transcription. Military terms are presented as fixed compounds with complete Ukrainian equivalents without explanation or illustration.

Key words: military language etiquette, communicative dictionary, lexicographic description.